

УДК 78.472;78.2У;78.2і

DOI 10.32782/2224-0926-2024-1-48-17

Юань Є

аспірантка кафедри історії музики,

Львівська національна музична академія імені М.В. Лисенка

<https://orcid.org/0000-0001-6666-6313>

УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКІ ВЗАЄМИНИ В ХОРОВОМУ МИСТЕЦТВІ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто культурне життя українців у Харбіні першої третини ХХ ст. і діяльність хорового диригента Степана Кукурузи, а також відродження контактів Китаю і України в сфері хорового мистецтва від кінця ХХ ст.

Наукова новизна дослідження пов'язана з частковим встановленням біографічних фактів і творчих здобутків Кукурузи як хорового диригента, просвітника, суспільного і громадського діяча. Висновки. Спираючись на матеріали архівної преси та повідомлення А. Попка, Г. Карась, В. Чорномаза з'ясовано, що в першій третині ХХ ст. в умовах еміграції українці активно розвивали і пропагували українську хорову культуру. Встановлено про заснування Кукурузою Українського клубу, аматорського хорового гуртка «Бандура» та першого українського театру, де під його керівництвом систематично ставились оперні вистави з хоровими номерами («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського і «Майська ніч» М. Лисенка); що Кукуруза був укладачем перших читанок для українських школярів, редактором журналу «Засів», членом товариства «Просвіта» і секретарем українського консульства в Харбіні. Узагальнено, що своєю працею Кукуруза найбільш активно сприяв продовженню розвитку на теренах Китаю українського хорового мистецтва і опосередковано вплинув на процес інтеграції хорового співу в китайську культуру. Досліджено відродження від кінця ХХ ст. контактів Китаю та України в галузі хорового мистецтва. Доведено, що розгортання виконавської співпраці в сфері популяризації в Україні творів китайської хорової музики сприяє глибшому взаємному збагаченню музичних культур Китаю та України та духовному зближенню двох талановитих народів.

Ключові слова: хорове мистецтво, диригент, творчість, культура, інтеграція.

Yuan Ye. Ukrainian-Chinese interactions in choral art in the first third of the 20th century

The article deals with the activity of the Ukrainian community and its leading choir conductor Stepan Kukuruz in the context of the influence of Western European culture on the formation and further development of Chinese choral art in the first third of the 20th century. The purpose of the article is to reconstruct the cultural life of Ukrainians in Harbin in the first third of the 20th century and the revival of contacts between China and Ukraine in the field of choral art beginning from the end of the 20th century. The scientific novelty of the study is related to the partial establishment of biographical facts and creative achievements of Kukuruz as a choir conductor, educator, social and public figure. Conclusions. Based on archival press materials and reports by A. Popko, G. Karas, V. Chornomaz, it was found that in the first third of the 20th century the number of the Ukrainian community exceeded forty thousand people, and in the conditions of emigration, Ukrainians actively developed and promoted Ukrainian choral culture. It was established that Kukuruz founded the Ukrainian Club, the amateur choral group "Bandura" and the first Ukrainian theater where opera performances with choral numbers were systematically staged under his leadership ("Zaporozhets za Dunayem" (Zaporozhets Beyond the Danube) by S. Gulak-Artemovskiy and "May Night" by M. Lysenko); that Kukuruz was the compiler of the first reading books for Ukrainian schoolchildren, the editor of the "Zasiv" magazine, a member of

the "Prosvita" society and the secretary of the Ukrainian consulate in Harbin; that among other Ukrainian artists in 1936, he was repatriated to the USSR, accused of espionage and executed. It is summarized that with his work Kukuruzza most actively contributed to the continuation of the development of Ukrainian choral art on the territory of China and indirectly influenced the process of integration of choral singing into Chinese culture. The revival of contacts between China and Ukraine in the field of choral art from the end of the 20th century was studied. It has been proven that the development of executive cooperation in the field of popularization of works of Chinese choral music in Ukraine contributes to the deeper mutual enrichment of the musical cultures of China and Ukraine and the spiritual rapprochement of the two talented nations.

Key words: *choral art, conductor, creative work, culture, integration.*

Аналіз попередніх досліджень. Вивченню чисельності української громади в Харбїні присвячено працю В. Трошинського; мистецької діяльності української громади і диригента С. Кукурузи – Г. Карась, А. Попка та дописи в тогочасній газеті «Харбїнський вісник», журналі «Театр та мистецтво». Хоч отримана інформація про музичне і театральне життя українців, віднайдена в цих періодичних джерелах є надто скромною (російськомовні видання мали завдання якнайповніше висвітлювати життя російських емігрантів, але час від часу скупю, в контексті хронології культурних подій російської громади, повідомлялось про театральні вистави та виступи в її концертах когось з українських музикантів, що брали в них участь). Про репертуар українського театру повідомляли музикознавці Г. Карась та Сун Жуй Луна історик А. Попок; біографічні факти Кукурузи узагальнено при вивченні праць А. Попка і В. Черномаза. Про відродження українсько-китайських контактів в сфері хорового співу досліджено з анонсів концертів та фестивалів хорової музики «Музична подорож до Китаю» та «Китайські митці підтримують Україну».

Матеріали та методи. Матеріалом статті стали дописи в архівних журналах Хейлундзянського архіву, інформативні повідомлення мистецтвознавців та істориків. Методологічна база дослідження ґрунтується на комплексі методів, до якого входять: історичний, музикознавчий, систематизаційний, хронологічний, джерелознавчий.

Від початку 1900-х рр. у Китаї в українській громаді Харбіна розгорталось насичене музичне життя. «Вже до кінця 1920-х років у місті зібралась дуже велика українська громада, численність якої перевищувала сорок тисяч осіб, і це число постійно збільшувалось»¹. В умовах вимушеної чи добровільної еміграції українці завжди прагнули не лише отримати політичну свободу, але й розвивати і пропагувати українську культуру та продовжувати розвивати власну творчість.

В першій третині ХХ ст. українці мали достатньо своїх періодичних видань – газети «Засів», «Українське життя», «Українська громада», «Шлях до щастя», «Вісті українського клубу в Харбїні», «Звіdomлення», журнал «Поклик України» і навіть власні програми на радіо. Українці самотужки, в складних фінансових умовах засновували і розпочинали діяльність цих інформативних джерел, у яких висвітлювали події культурного і музичного життя своєї громади, серед яких багато уваги придїлялось хоровому співу.

Незважаючи на складні умови перебування українських мистців у Харбїні, все ж їх суспільно-культурне і мистецьке життя розвивалось достатньо динамічно. Про це засвідчують факти заснування вже в перших роках ХХ ст. Українського духовного

¹ Трошинський В. Українці в Китаї. *Вісник Української Всесвітньої Координаційної Ради*. Київ: ТОВ Поліпром, 2004. С. 18.

товариства, спорудження Свято-Покровської православної церкви, організації літературно-музичного театрального гуртка і головне – відкриття 1907 р. першої легальної української інституції – Українського клубу. При Клубі було відкрито загальноосвітню українську гімназію та училище, створено аматорський гурток «Бандура» і засновано перший український театр, що «особливо славився своїм хорovým колективом»².

В пресі багато згадувалось про розкішний багатоголосий хоровий спів українцями народних пісень та улюблених уривків з «Вечорниць» П. Ніщинського, що повсюдно звучали під час свят і в щоденному побуті. Багаторічні підшивки української преси майже повністю знищені, а те, що залишилось зберігається в Хейлундзянському архіві Внутрішньої Монголії Китаю. Аналіз матеріалів архіву дозволив фрагментарно отримати знання про перебіг найважливіших подій культурного життя українців того часу і виокремити декілька фактів не лише про хорове виконання народних пісень та певних уривків з музично-театральних творів, але й про ті незабутні враження, які справляв цей спів на оточуючих усіх інших національних громад, у т. ч. й на китайців.

Після початку чергової хвилі японської окупації від 1935 р. українці, як й багато інших мистецьких емігрантів, перебували під особливо агресивним тиском японців. В умовах відбирання житла і паспортів, знищення найрізноманітнішої документації, гонінь та переслідувань як з боку японців, так і китайців та утворення ситуації великої небезпеки, українці були змушені зачиняти і ліквідувати всі свої інституції і терміново виїжджати з Китаю. Незначна їх частина поверталась на Батьківщину, де більшість з них було заслано в табори на Колиму, в Архангельську область на Соловки та інші місця позбавлення волі, або на роботу в далекий Магадан, Уссурійськ та Хабаровськ, інших було страчено. Серед останніх, після повернення 1936 р. до Радянського Союзу, диригента С. Кукурузу за зраду Батьківщині було засуджено і відразу страчено³; в тюрмі на Уралі померли найвидатніший бібліофіл Харбіна Юхим Березовський і священник Петро Гордзієвський; безвісти пропав співак Олександр Кармелінський; в московських катівнях розстріляно диригента Давида Гейгнера (був родом з міста Казатин Вінницької області).

Більшість культурних і мистецьких діячів виїжджали чимдалі від Китаю, знаходячи притулок у містах США та Австралії. Туди разом з особистим майном вони вивозили музичні інструменти, книги, багатолітні підшивки газет та журналів і документи про функціонування своїх інституцій, які тепер у більшості залишаються на збереженні в приватних архівах, надовго створивши ситуацію недоступності цих неоціненних матеріалів для майбутніх досліджень.

Через примхи, несталості долі і все ж більш лояльне ставлення китайців до росіян, фотодокументи, афіші і численні томи російської періодики було згромаджено в будівлі Хейлундзянського архіву, на базі якого згодом створено Музей російської культури в Харбіні 1910–1930-х рр. У цих джерелах інколи зустрічаємо коротку інформацію про культурне життя українців. На сучасному етапі саме при вивченні цих матеріалів залишається можливість фрагментарного, але дещо ширшого дослідження мистецького життя української громади.

Наприклад, з матеріалів газети «Харбінський вісник» 1908 р. стало відомо про перші постановки українськими харбінцями вистав на сцені Українського Клубу, що відбулись

² Попок А. Українське театральне та хорове мистецтво на Далекому Сході. *Визвольний шлях*. Лондон, 2001. Книга 7. С. 120.

³ Попок А. Українське театральне та хорове мистецтво на Далекому Сході. *Визвольний шлях*. Лондон, 2001. Книга 7. С. 118.

з великим успіхом. Серед них були драматичні вистави з музикою «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Циганка Аза» М. Старицького, «Шельменко-деншик» Г. Квітки-Основ'яненка і «Назар Стодоля» Т. Шевченка⁴. 1908 року відбулись постановки деяких українських оперних вистав – «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського і «Майська ніч» М. Лисенка: «Всі вистави мали аншлаги. ... український театр збирав повні зали глядачів і це треба віднести на рахунок великої любові українського загалу до свого мистецтва»⁵. Постановки цих вистав відбулись завдяки праці щойно прибулих до Харбіна українців – режисера Василя Махно і диригента Степана Кукурузи. За їхнього керівництва постановки музично-драматичних і оперних українських вистав почали відбуватись у Харбіні систематично.

З матеріалів газети відкрилась інформація про початок будівництва Українського національного дому з окремим театральним приміщенням. На цій театральній сцені до 1935 р. відбувалось особливо багато концертів і постановок українських вистав з великою кількістю хорових номерів, які з кожним роком притягали щоразу більшу увагу й китайського населення.

Серед значної кількості яскравих українських музикантів – камерних співаків, драматичних та оперних артистів, інструменталістів, у галузі хорового мистецтва виділимо постать диригента Степана Кукурузи. Сутність його праці в різних матеріалах розглядається в основному як видатного українського суспільно-громадського діяча, майже не торкаючись аспектів музичної творчості. Більш розгорнену творчу біографічну довідку про нього складено, спираючись на сукупну інформацію, отриману з енциклопедичних видань, преси Харбіна, історичних та музикознавчих праць А. Попка, Г. Карась, В. Чорномаза⁶, Сун Жуйлуна⁷: Степан Кукуруза – хоровий диригент з України (? – 1936) був родом з Подільської губернії (Україна), де працював вчителем сільської школи. За вільнолюбні думки і відданість українству 1906 р. був висланий царським урядом до Сибіру, звідки 1909 р. самовільно переїхав до Харбіна працювати службовцем на Китайській Східній залізниці. Відразу після приїзду організував при «Українському клубі» український хор, яким диригував до кінця свого перебування в Харбіні, там же створив і очолив аматорський гурток «Бандура». Як хоровий диригент, Кукуруза організував хор при новозбудованій церкві Покрови Пресвятої Богородиці і був його незмінним диригентом. У Харбіні Кукуруза провадив активну просвітницьку, суспільну і громадську роботу: для українських шкіл уклав і видав дві читанки («Перша читанка» і «Рідні зерна»). З 1917 р. працював редактором українського журналу «Засів», був членом ревізійної комісії товариства «Просвіта», секретарем українського консульства в Харбіні.

В умовах початку від 1931 р. японської збройної агресії, встановлення в Маньчжурії їхньої держави Маньчжоу-Го і значного погіршення загального зовнішньополітичного становища Китаю, як наслідок чергового загострення стосунків Китаю з Японією і Росією з Китаєм, 1936 р. С. Кукурузу разом з родиною було репатрійовано до Радянського Союзу. Там за колишню самовільну втечу з табору для політично ненадійних, організацію

⁴ Харбінський вісник. Орган Китайської Східної залізниці. Харбін, 1908. № 43. С. 18.

⁵ Харбінський вісник. Орган Китайської Східної залізниці. Харбін, 1908. № 43. С. 19.

⁶ Чорномаз В. А. Маньдзурський вісник. Харбін, 2018. Т. 19. URL: <https://esu.com.ua/author?name>

⁷ Сун Жуй Лун. Українсько-китайські взаємини в контексті мистецького життя міста Харбін першої половини ХХ ст. Поліфонія діалогу в постсучасній культурі: Збірник наукових праць. Київ: НАКККіМ, 2013. С. 359–366.

і працю в українських національних інституціях Харбіна талановитому українському диригенту було винесено підозру в шпіонажі і відразу страчено.

До цієї інформації, узагальнивши відомості із зазначених джерел підсумуємо, що своєю працею Степан Кукуруза став тим, хто в першій третині ХХ ст. найбільш активно сприяв продовженню розвитку на теренах Китаю українського хорового мистецтва і опосередковано вплинув на продовження процесу інтеграції хорового співу в китайську культуру.

Узагальнюючи уроки історії, посилене відродження культурних контактів Китаю та України спостерігається наприкінці ХХ ст. Новий етап поглиблення взаємин у всіх сферах життя між цими державами розпочався від 1991 р., коли Китай одним з перших визнав незалежність України і вже 4 січня 1992 р. головами КНР і України Л. Кравчуком та Цзян Цземінем було підписано спільне «Комюніке про встановлення двосторонніх дружніх взаємин» на всіх рівнях, а в 2002 р. укладено Угоду про співпрацю між обома державами терміном на 25 років.

Від цього часу відбулось багато подій і запроваджено заходів, результати яких з кожним роком демонструють величезні зрушення в річищі поглиблення культурних контактів Китаю та України, зокрема й у галузі взаємного вивчення музичної культури і творчості. Серед таких – влаштування Днів української культури в Китаї і Днів китайської культури в Україні, відкриття в Києві відділення «Україна – Китай», відновлення в багатьох містах або й відкриття нових Інститутів Конфуція, діяльність яких сприяє взаємному вивченню мови та виданню творів художньої літератури та іншого різногалузевого змісту. Про взаємну зацікавленість творчої співпраці промовляє налагодження інтенсивного обміну, зокрема в галузі музичного мистецтва, фахівцями і студентами⁸, організація наукових конференцій, проведення спільних ювілейних урочистостей з нагоди роковин Т. Шевченка, здійснення перших акцій презентації в Україні унікального мистецтва пекінської опери, проведення спільних концертів із залученням провідних національних виконавців та музичних колективів тощо. Важливим стало розроблення 2013 р. довголітньої Програми культурного співробітництва між Міністерствами культури України та Китаю, результатом якої, зокрема в галузі хорового мистецтва стало заснування щорічного міжнародного хорового фестивалю в Пекіні. До цього часу в фестивалі вже взяло участь понад 2000 хорових колективів з усього світу, серед яких 4 з України.

Невпинний розвиток цих взаємин духовно значно збагачує обидва народи. На важливість цього розвитку вказує український дослідник С. Пронь: «Незалежно від стратегії зовнішньополітичного вектору, потреби будь-якої держави та її міжнародні позиції неможливі без ґрунтовної та об'єктивної наукової інформації з питань історії та культури найбільш впливових держав світу»⁹. Оцінюючи важливість значення поглиблення культурних контактів між Україною і Китаєм, тодішній Прем'єр-міністр КНР Лі Кецян неодноразово висловлювався, що всебічна співпраця щоразу стає не лише більш корисною для обох народів, але й навіть надає новий імпульс для розвитку взаємин між КНР і об'єднаною Європою.

⁸ За відомостями статистичних звітів, на початку 2020 р. в українських вищих навчальних закладах навчалось вже понад 5, 5 тисяч громадян Китаю, і що серед європейських країн за кількістю іноземних студентів в Україні китайці увійшли в ТОП-десятку. Про це повідомлялось на сайті <https://sinologist.com.ua>.

⁹ Пронь С. Україна і Китай в системі міжнародних відносин: історія і сучасність. *Політичні науки*. Київ, 2006. С. 69.

При аналізі контактів Китаю і України в галузі хорового співу важливою постає концертна діяльність китайських студентів, що навчаються в українських музичних навчальних закладах. Упродовж останніх років стараннями китайських студентів хорових відділень чимдалі частіше відбуваються концерти хорової музики, на яких вони презентують своє мистецтво виконання творів західноєвропейської та української класики, і на яких завжди звучать багатоголосі аранжування китайських народних пісень або хорові твори професійних китайських композиторів.

Українська слухачка аудиторія завжди з великою цікавістю знайомиться з цими творами, адже китайська музика з її своєрідною мелодикою, незвичними для європейців метро-ритмічними побудовами, специфічним ладовим забарвленням, а інколи й способами звуковидобування є доволі екзотичною для українських слухачів. Беручи до уваги, що мистецтво багатоголосого хорового співу в музичному мистецтві Піднебесної в порівнянні з високорозвиненою впродовж багатьох віків українською хоровою культурою є ще зовсім молодим (адже перші хорові твори китайських національних композиторів почали з'являтися лише на початку 1920-х років, і тим більше – що до початку ХХ ст. китайська співацька культура була виключно монодійною), хорові твори китайських композиторів завжди вражають багатством емоцій, довершеністю музичного висловлення і побудови форми.

Серед таких відзначимо, наприклад, виконання студентами Полтавського музичного училища ім. М. Лисенка обробки китайської народної пісні «Аламухань». Пісня виникла в провінції Гуансі на основі мотивів улюбленого її народом сюжету казкової легенди про мудрого чарівника Джанджі, який за допомогою спілкування з квітами навчав людей мудрості. Слухачі відзначали про велику цінність цієї акції для близького ознайомлення з екзотичною хоровою музикою Китаю та соціалізування потенціалу культурного розмаїття¹⁰.

У виконанні студентів Сумського педагогічного університету виконувались ліричні мініатюри «Озеро Сіху» і «Повернення ластівок» для мішаного чотириголосного хору, створені основоположником китайської національної хорової музики Лі Шутуном 1913 року. Студентами київської Національної музичної академії ім. П. Чайковського виконувались уривки з ораторії Чжао Юаньженя «Мелодії моря» (1927), створеної на мелодіях китайських народних пісень; Львівської національної музичної академії імені М. Лисенка – уривки з сюїти «Великий похід» Чень Гена (1927), хоровий твір «Пісня гір Лян» Тьєн Фена (1962) на тексти поета Гао Іна і пісню «Я люблю тебе, Китай» для симфонічного оркестру і мішаного хору Чжен Цюфена на слова Чжай Цуна. Усі ці твори відзначаються яскравим національним колоритом, якого китайські композитори досягають шляхом спірання на інтонації народних пісень, використання специфіки ритміки розмовної етнічної мови і національної специфіки відтворення в музичному творі образів природи (наприклад – гір, які в китайській мистецькій естетиці завжди є символами мудрості, безконечного, вільного від страху смерті життя, простору, на тлі якого протікають події людського життя).

2018 і 2019 рр. на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича відбувся XII і XIII міжнародний вокально-хоровий конкурс-фестиваль «Хай пісня скликає друзів», у якому в числі понад 2000 учасників, крім виконавців з України, Австрії, Молдови, Румунії та Італії, взяли участь аматорський хор з Пекіна і як члени журі – педагоги Пекінської консерваторії з Китаю¹¹.

¹⁰ Музична подорож до Китаю. Полтавський фаховий коледж мистецтв імені М. Лисенка URL: <http://www.pmu.pl.ua/index.php/nov2/296>

¹¹ Китайські митці підтримують Україну. *Громадській організації «Українська асоціація китаєзнавців» 20 років*. 18 листопада 2023 р. URL: <https://sinologist.com.ua>

Висновки. Систематизовано фактори розвитку хорового мистецтва в культурному житті українців у Харбіні в першій третині ХХ ст.; Реконструйовано основні біографічні факти і творчі досягнення С. Кукурузи, який активно сприяв продовженню розвитку в Китаї українського хорового мистецтва і опосередковано вплинув на процес інтеграції хорового співу в китайську культуру. Розгортання виконавської співпраці в сфері популяризації в Україні творів китайської хорової музики від кінця ХХ ст. сприяє взаємному збагаченню музичних культур Китаю та України і духовному зближенню двох талановитих народів.

Література

1. Карась Г. В. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття: Монографія. Івано-Франківськ: Типовіт, 2013. 1164 с.
2. Китайські митці підтримують Україну. *Громадській організації «Українська асоціація китаєзнавців» 20 років*. 18 листопада 2023 р. URL: <https://sinologist.com.ua>.
3. Музична подорож до Китаю. Полтавський фаховий коледж мистецтв імені М.Лисенка URL: <http://www.pmu.pl.ua/index.php/nov2/296>
4. Попок А. Українське театральне та хорове мистецтво на Далекому Сході. *Визвольний шлях*. Лондон, 2001. Книга 7. С. 114–128.
5. Пронь С. Україна і Китай в системі міжнародних відносин: історія і сучасність. *Політичні науки*. Київ, 2006. 69 с.
6. Сун Жуй Лун. Українсько-китайські взаємини в контексті мистецького життя міста Харбін першої половини ХХ ст. Поліфонія діалогу в пост сучасній культурі: Збірник наукових праць. Київ: НАКККІМ, 2013. С. 359–366.
7. Трошинський В. Українці в Китаї. *Вісник Української Всесвітньої Координаційної Ради*. Київ: ТОВ Поліпром, 2004. № 2. С. 18–19.
8. Харбінський вісник. Орган Китайської Східної залізниці. Харбін, 1908. № 43. 24 с.
9. Чорномаз В. А. Маньжурський вісник. Харбін, 2018. Т. 19. URL: <https://esu.com.ua/author?name>

